

Osmanlı Toplumunda Ramazan Ayı'nın Süfîlerin Yaşantısı Üzerindeki Etkileri (19. Yüzyıl - 20. Yüzyıl Başları)

Zekeriya IŞIK
Hitit Üniversitesi
zekeriyaisik@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3528-902X

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1138610
Geliş Tarihi: 30.06.2022	Kabul Tarihi: 01.03.2023
Revize Tarihi: 15.11.2022	

Atıf Bilgisi

Işık, Z. (2023). Osmanlı Toplumunda Ramazan Ayı'nın süfîlerin yaşantısı üzerindeki etkileri (19. Yüzyıl - 20. Yüzyıl Başları). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 224-243.

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nda süfîler kurdukları tekke-zaviyeleri ve çok yönlü faaliyetleriyle sosyal ve içtimai hayatın hemen her alanında etkin bir yere sahip olmuşlardır. Söz konusu bu etki Ramazan, bayram, kurban, kandil geceleri, aşure günü gibi mübarek kabul edilen, dini ve manevi iklimi daha yoğun ve özel olan zaman dilimlerinde daha da artmıştır. İşte bu çalışma süfîler açısından tekke ve zaviyelerin halka açıldığı, zikir ve ayinler, iftar sofraları, teravih namazları, vaazlar, sohbetler, türbe ziyaretleri, Kadir gecesinin ihyası gibi hadiselerle etkileşimin ve kaynaşmanın doruk noktasına ulaştığı Ramazan ayındaki çok yönlü yaşam pratiklerini ve bu olguların onların yaşantısı üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Ramazan'ın gerek devlet gerekse halktan yapılan yardımların artmasına, yeni istihdam alanlarının açılmasına yol açarak süfîlerin sosyo-ekonomik yaşantılarına olan ve zamanla gelenekselleşen etkileri üzerinde durulmuştur. Yine Ramazan'da süfîlerin sosyal ve kültürel yaşamları, kamusal alanla ve sosyal çevreyle geliştirdikleri ilişkilerin mahiyeti, dini ve manevi konulardaki adetleri gibi hususlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Konunun muhtevası çok geniş olduğundan ayrıca bir araştırmayı gerektiren Ramazan bayramı olgusu ve bayramlaşma merasimlerine burada yer verilmemiştir. Tarihi bir araştırma hüviyetinde olan çalışmada arşiv vesikalarından, dönemin sosyal ve kültürel dokusuna, gündelik yaşantısına dair tafsilatlı bilgiler veren sufi kaynaklarından, seyahatname, hatırat türü eserlerden, kroniklerden ve çağdaş araştırmalardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Süfi, tekke, Ramazan Ayı, gelenekler.

The Effects of Ramadan on the Lives of Sufis in Ottoman Society (19th Century – Early 20th Century)

ABSTRACT

With their dervish lodges and zawiyas as well as their multi-faceted activities, Sufis occupied a highly effective place in every part of the social life in Ottoman Empire. This effect became even more enhanced during blessed times such as Ramadan, Eid, Sacrifice, Kandil nights and Ashura which all have a more intense and special religious and spiritual climate. This study has been conducted to reveal the multifaceted life practices of Sufis and the effects of these phenomena on their lives during the month of Ramadan, when the lodges and zawiyas are opened to the public, dhikr and rites, iftar tables, tarawih prayers, sermons, conversations, tomb visits, and the Qadr night reach their peak. At that time, aid from both the state and the public increased in Ramadan, and new employment areas were opened in this way. The effects of this situation on the socio-economic life of the Sufis and which became traditional over time were emphasized. Again, it has been tried to clarify issues such as the social and cultural life of the Sufis in Ramadan, the nature of the relations they developed with the public sphere and the social environment, and their customs in religious and spiritual matters. Since the current subject is very comprehensive, the phenomenon of Eid-al-Fitr and the festive ceremonies, which require further research, are not included here. The present study is historical research. In this context, archive documents, Sufi sources that provide detailed information about the social and cultural texture and daily life of the period, travelogues, memoirs, chronicles and contemporary studies were used in the study.

Keywords: Ottomans, Sufi, Lodge, Ramadan, Traditions.

Giriş

Ramazan, kamerî yılın Şaban'dan sonra gelen dokuzuncu ayı olup genellikle “*şehr*” (ay) kelimesine izafe edilerek “*şehr-i ramazan*” şeklinde ifade edilmiştir. Ramazan, Kur'an'ın inmeye başladığı, oruç tutmanın farz kılındığı, aynı zamanda yine onda geçen ve manevi olarak değerine vurgu yapılan tek ay olması gibi nedenlerle Müslümanlar tarafından mübarek kabul edilmiştir (Günay, 2007, s. 434). Söz konusu bu ay, dinî ve manevi önemine binaen Osmanlı toplumunda hemen her kesimi

sarmalamış, sosyal ve içtimai hayatı derinden etkilemiştir. Gündelik hayatta Ramazan'a özgü manevi iklim, yaşanan hareketlilik ve değişiklikler zamanla oluşan ve asırlar boyu yaşatılagelen adet ve geleneklerin oluşmasına yol açmıştır. Öyleki sosyal ve kültürel hayatın hemen her alanına, edebiyat ve sanata kadar uzanan bir Ramazan folkloru ortaya çıkmıştır (Uzun, 2007, s. 435).

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi kayıtlarında Ramazan, “*şehr-i Ramazan-ı şerîf*” (Çorum Şer‘iye Sicil Defterleri, Nr. 15/87-149), “*şehr-i Ramazanü'l-mübârek*”, “*şehr i Ramazân ı mağfîret nişân*”, “*şehr-i şerîf-i gufrân*”, “*şehri mübârek-i sıyâm*” gibi dini ve manevi olarak önemine vurgu yapılan bir takım ifadelerle birlikte anılmıştır (Çorum Şer‘iye Sicil Defterleri, Nr. 16/365-689; 16/352-672; 16/365-689; 14/220-553). Ramazan, ayın hilal şekli ile ilk kez görülmesi bunun da kadı huzurunda görenlerin şahitliğinde tespit ve tescili ile başlamış top atışlarıyla halka duyurulmuştur (Çorum Şer‘iye Sicil Defterleri, Nr. 6/1-6; Lewis, 2009, s. 42, 61; Nerval, 2017, s. 571). Ramazan ayı boyunca camilerin şerefelerinin ışıklandırılması, minareleri süsleyen kandiller (Seetzen, 2017, s. 79; Evliya Çelebi, 1938, s. 362, 382) ve mahyalar Ramazan'ın geldiğinin bir başka yoldan ilanı anlamı taşımış ve yöneticiler tarafından görevlilerin bu hususlara riayet etmeleri emredilmiştir (Çorum Şer‘iye Sicil Defterleri, Nr. 14/220-553). İlerleyen dönemlerde bilhassa Tanzimat döneminden itibaren basın yayın faaliyetlerinin artmasıyla birlikte bu tür ilanlar gazeteler aracılığıyla da yapılmıştır. Mesela 1898 yılı Leyle-i celile-i Kadir'in Cuma gecesi olacağından bu durumun evrakı havâdisle ilam edilmesi hususunda irade çıkartıldığı görülmektedir (BOA, İ.HUS, 61-53, 25). Havanın durumu, iklim şartlarının müsaade etmemesi nedeniyle hilalin görülememesi durumunda ise 29 Şaban 1325 (7 Ekim 1907)'de olduğu gibi idare, geride kalan ve zamanı tespit edilen aylardan yola çıkarak takvimi takip etmek suretiyle Ramazan'ın başlayıp başlamadığını tespit ve tescil etmeye çalışmıştır (Çorum Şer‘iye Sicil Defterleri, Nr. 16/352-672,). Öyleki Evliya Çelebi, Ramazan'ın başlangıcının tespiti hususunda yaşanan şüphelerin cümle ulema, ayan ve ümerayı yani bütün bir devlet erkânını acz içerisinde bıraktığını kaydetmiştir (1938, s. 356). Nitekim bu güç durumun halk arasında, özellikle sùfî çevrelerde zaman zaman manevi işaretlerle aşılmaya çalışıldığı üretilen menkıbelerden de anlaşılmaktadır. Mesela menkıbeye göre Mısır'da Ramazan'ın başlayıp başlamadığı konusunda ihtilaf yaşanan bir yılda yeni doğmuş olan İbrahim'i Desûkî'nin (ö. 676/1277) annesini fecirden (tan yerinin ağırması) beri emmediğinin öğrenilmesiyle Ramazan'ın başladığına karar verildiği belirtilmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi Efendi, 2006, s. 312).

Ramazan'da gündüzler, tekke ve türbe ziyaretleri, camilerdeki vaazlar, mukabeleler, iftar ve sahur hazırlıklarıyla geçmekteydi (Bezci, 2018, s. 99). Geceler ise akşam iftarın yapılması ardından bir taraftan dolup taşan camilerde yatsı ve teravîh namazları diğer yandan selâtin camileri avlularında açılan Ramazan sergileri (Uzun, 2007, s. 435), şenlikleri, kahvehanelerde sohbetler, yine dergâh, türbe ziyaretleri, kendine özgü maniler, fıkralar gibi son derece canlı dinamik sosyal, ekonomik ve kültürel bir yaşama sahne olmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Ramazan, iftar ziyafetleri, sahur yemekleri, Hırka-i Şerif ziyareti, Kadir alayı, Kadir gecesi, Bayram alayı ve kutlamaları gibi (Uzun, 2007, s. 435) çok sayıda etkinliğe ev sahipliği yapması bakımından dini, sosyal ve kültürel hayatı olabildiğince zenginleştirmekteydi. Buraya kadar yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumunu bütün katmanlarıyla ve değişik yönleriyle kuşatan Ramazanın dini, manevi ve mistik bir yaşam örgüsü içerisinde yaşayan sùfîleri de sarmalaması, derinden etkilemesi kaçınılmazdı.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışma Ramazan ayı sùfîlerin inanç ve zihin dünyasında, gündelik yaşam pratikleri üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur; sùfîler tarafından Ramazan ayında hayata geçirilen uygulamalar zamanla gelenekselleşmiştir; Ramazan, tekke içerisinde şeyh, halife, dervîşân ve muhibbân arasında birlik, beraberlik ve dayanışma ruhunun güçlenmesine katkı sağlamıştır; tekkeyi sosyal çevreye açarak toplum üzerinde tarikatların inanç ve düşüncelerinin propaganda edilmesine yol açmıştır; tekkede düzenlenen iftar, sahur, vaaz, dua, zikir ve ayin gibi etkinlikler sùfîlerin hem toplum hem de yer yer saray ve bürokrasi çevreleri üzerinde nüfuzunu artırmıştır; Ramazan'a özgü atıyye ve Ramazaniyyeler vb. yardım ve ihsanlar tekkelerin sosyo-ekonomik olarak güçlenmesinde etkili olmuştur gibi hipotezlerden yola çıkılarak ve temelde bu hususları araştırmak, tartışarak, açıklık getirmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışma tarihi bir araştırma hüviyetinde olup veri toplama araçlarıyla elde edilen belge ve bulguların öncelikle genel tasnifi ardından çalışmanın çerçevesine göre içerik analizleri ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Özellikle subjektif karaktere haiz seyahatname, hatırat türü kaynaklardan elde edilen veriler tahlil ve tenkit yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Araştırma, Ramazan ayında sufilerin sosyal çevreyle geliştirdikleri ilişkilerin mahiyeti; bu ayın onların sosyo-ekonomik yaşantıları üzerindeki etkileri; dini ve manevi yaşantılarına olan tesirleri şeklinde hem problemleri tartışmaya imkân sağlayan hem de birbirini tamamlayan üç başlık halinde yapılmıştır.

Çalışmada arşiv vesikalari, kronikler, dönemin gündelik yaşantısına, dinî, milli, mahalli, sosyal ve kültürel yaşantılarına dair önemli veriler sunan seyahatnameler, hatıratlar ve sûfilerce kaleme alınan eserlerden yararlanılma yoluna gidilmiştir.

Araştırma Etiği

Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Ramazan'da Sûfilerin Sosyal Çevreyle İlişkileri

Ramazan, sûfiler için hem dervişler arasındaki bağların güçlendirilmesinde hem de tekke ile etrafında bulunan muhip ve talip toplulukları arasındaki ilişkilerin tazelenmesi ve kuvvetlendirilmesinde önemli bir yere sahipti. Tekke ve zaviyelerde dervişler, mensup oldukları tarikatın usul ve erkânı doğrultusunda günlük ibadet ve zikirlerini yaparlardı. Dervişlerin dışında tekke etrafında bulunan ihvana yönelik olarak haftanın belirli günlerinde ilim, irfan ve irşat faaliyetleri kapsamında tekkede vaaz, sohbet ve dersler verilirdi (Vett, 2017, s. 90). Mesela Üsküdar'da Rûfaî dervişleriyle Kalemi Dergâhında halka açık ayin günü Cuma'ydı (Vett, 2017, s. 46, 89); Şâzeliyye âyini ise haftada bir perşembe ya da cuma günü cuma namazından sonra yapılırdı (Çetin, 2012, s. 75, 437). Ayrıca cuma ve kandil gibi özel gün ve gecelerde, o günün önemine binaen toplantılar tertip edilir, zikir ve ayinler yapılır, akşam yemeği, kahve, tütün çubuğu gibi bir takım ikramlarda bulunulurdu (Çetin, 2012, s. 235, 265, 404; Seetzen, 2017, s. 146; Vett, 2017, s. 91-92). Bu ayin ve zikirlerle yüksek rütbeli askerler, üst düzey bürokratlar ve entellektüeller de dâhil halkın hemen her kesiminden ihvan ve muhipler katılırdı (Vett, 2017, s. 91). Halka açık olarak yapılan ayin, zikir ve dualara toplum tarafından rağbet gösterilmesi tekkenin prestiji bakımından çok önemli olup dervişleri izlemek için gelenlerin kabulünde cinsiyet, yaş, din ve milliyet farkı gözetilmezdi (Mevsim, 2009, s. 37; Seetzen, 2017, s. 146, 233). Nitekim birçok tekkenin haftanın farklı günlerinde de olmakla birlikte daha çok Müslümanların çalışmadıkları ve dinlenmeye ayırdıkları Cuma gününde ayin ve zikirlerini düzenlemeleri hem bu günün Müslümanlar için taşıdığı dini ve manevi önem hem de söz konusu toplumsal talebin daha fazla olacağıyla ilgili olmalıdır (Seetzen, 2017, s. 150).

Bunlardan başka özellikle kış mevsiminde geceleri şeyhler önde gelen halifeleriyle birlikte ihvanın konaklarına giderler tatlı ikramıyla birlikte muhabbet edilirdi (Aşçı Dede, 2006, s. 435). Her akşam iftar sofrasında tarikat ihvanının bulunması arzusuyla yeterince Ramazaniye tedarik olunmaya çalışılırdı. İmkânlar dâhilinde zemmeh tedariki dahi düşünülür, Ramazan boyunca her akşam iftar sofrası itina ile yapılan yemekler, çeşit çeşit şurup ve reçel ile donatılır tekkeye gelen ihvan ile iftar yapılırdı (Aşçı Dede, 2006, s. 500). Tekkenin kapılarının açıldığı, duvarlarının aşıldığı paylaşmanın ve kaynaşmanın doruk noktasına çıktığı bu zaman dilimi, şüphesiz tekke ile etrafındaki sosyal çevrenin bütünleşmesine vesile olması bakımından çok mühimdi.

Tekkelerde kalmak suretiyle Allah'a itaat ettikleri düşünülen dervişlerin taat ve dualarıyla insanlara, beldelere gelecek bela ve musibetin kalkmasına vesile olduklarına inanıldığından (Sühreverdi, 2010, s. 131) Ramazan ayında dervişlerin tekkede kalmaları teşvik edilir sayılarında tekkenin fiziki durumuna göre artış görülürdü. İftarın ardından teravih namazı için şeyh efendi ile birlikte bazı dervişler camiye giderler, yatsı ve teravih namazlarını eda yanında tarikatlarının usullerince de ibadet ederler ardından ihvandan bazıları da onlara katılarak dergâha veya şeyhin hanesine dönerlerdi (Nerval, 2017, s. 730-31; Aşçı Dede, 2006, s. 361). Bazı dergâhlarda ise tekkenin mescidi, camiisi de halka açık bir

ibadethane görevi görmek suretiyle kamusal bir hizmet yürütmekteydi. Devlet yöneticileri bu işleve haiz olan dergâhların ihtiyaçlarının karşılanması, verilen hizmetin sürekliliğinin sağlanmasına özellikle ihtimam göstermekteydi. Mesela 4 Şa'bân 1338 (19 Mayıs 1920) tarihli bir kayda göre bir dergâhın kapanmaması, kapanması halinde yaklaşmakta olan Ramazan'da namaz ibadetinin ifa edilememesi tehlikesine karşın idare harekete geçmiş şeyhin büyük oğlu Yusuf tekke postuna vekil tayin edilmiştir (Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Mukarrerât Zabıt Defterleri, Nr. 2-1756, 1-43). Yine Meşihat dairesinin Meclis-i Meşâyih üzerinden yayımladığı (4 Şaban 1338/23 Nisan 1920) "*Eyyam-ı Âdiyyede (tatil günlerinin haricinde)*" saat onda yapılagelen ve kayıt altına da alınan vaazın Ramazan'da bir buçuktan beşe kadar devamı hususuna riâyet edilmesi yolundaki tamim de (Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Mukarrerât Zabıt Defterleri, Nr. 2-1756, 1/43) sūfilere bu ayda yüklenmiş olan bir kamusal hizmete, dolayısıyla tekke ile toplum arasındaki ilişkileri güçlendirecek bir başka hususa işaret etmesi bakımından mühimdir. Zira vakit namazları hele hele Müslümanların genel olarak büyük bir iştiyakla katıldıkları cuma ve bayram namazlarının camiye dönüştürülen tekke mescidinde kılınması şüphesiz o tekkenin bir sosyal çekim merkezine dönüşmesine, tekkenin inanç ve düşüncelerinin propaganda edilmesine başka bir deyişle de irşat dairesinin genişlemesine önemli katkılar sunmuş olmalıdır.

Ramazanlarda toplumun hemen her kesiminden insanlar-ki bunların çoğunluğu tarikatların periferinde bulunanlar olmalıdır- İstanbul'da iftarlarını Yenikapı Mevlevihânesi ile Halvetîyyeden Sünbül Efendi tekkesinde yaparlardı (Bezci, 2018, s. 97). Taşrada da tekke ve zaviyeler postta oturan şeyhin o mahaldeki fakir fukaraya, ihvana ve ayrıca ekâbir taifesine verdiği iftarlara sahne olurdu. Mesela Konya'da Mevlânâ postunda oturan Abdülvahid Çelebi'nin (ö. 1907) Ramazan ayında dergâhta iftar verdiği ancak Konya ulemasının onun Bektaşîliğe yakınlığı ve bu tarikat çevreleriyle olan sıkı irtibatı nedeniyle davete icabet etmedikleri kaydedilmiştir (Ösen, 2011, s. 326; Gölpınarlı, 2006, s. 221-226). Zaman zaman da şeyhler, halifeleriyle birlikte bürokrasiden gelen iftar davetlerine icabet ederlerdi. Nitekim Tahrirat Kâtibi Osman Efendi hanesine iftar için bir Ramazan akşamı Şeyh Fehmi Efendi, Abdussamed Efendi, Leblebici Baba ve sair halifeleri ile Aşçı Dede'yi davet etmişti (Aşçı Dede, 2006, s. 356). Bundan başka Huzur derslerine katılmaları ve tasavvuf musikisi icra etmeleri (Seetzen, 2017, s. 152) için saraya davet edilmeleri gibi hususlar da hanedan ve devlet erkânı nezdinde sūfilere nüfuz ve saygınlık kazandırması bakımından önemliydi. Mesela Şeyh Rıza Efendi'nin (1824-1891) Sultan II. Abdülhamid'in hürmetine mazhar olduğu, bir Ramazan'da iftara davet edildiği ve Şeyh Efendi'nin, sarayda bizzat Sultan'ın sofrasına kabul edilerek birlikte iftar ettikleri kaydedilmiştir. Sultan'ın Şeyh Efendi dönerken Hacı Ali Paşa vasıtasıyla ihsanda bulunmak istese de şeyhin bu teklifi geri çevirdiği belirtilmiştir (Hüseyn Vassaf Efendi, 2006, s. 443). Hadiseden anlaşılacağı üzere bu tür olayların sūfilere hem saray ve bürokrasi çevrelerinde saygınlığının artmasında hem de bir takım maddi imkânlarla kavuşmalarında etkili olduğu ortadadır. Bir başka hadiseye göre de Nakşî Halidîyye tarikatından Mehmed Eşref Efendi de (1839-1935), 1887 Ramazan'ında huzur dersleri muhataplığına tayin edilmiş ardından huzur dersleri mukarrirliğine (dersi tekrar ederek anlatan müderris) atanmış yedi sene bu vazifede kalmış nihayet Osmanlı ve Mecdî nişanı ile taltif edilmiştir (Gündüz, 1984, s. 156). Yine İstanbul'da İsmetullah Efendi Dergâhi şeyhi olan Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin (1866?-1960) 1916 senesinden itibaren önce her Ramazan ayında huzur dersleri muhataplığı ardından başmuhâtaplığı vazîfesini yürüttüğü görülmektedir ki bu görevi pâdişâhlığın kaldırılmasına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Bayak, 1998, s. 28). Bunlardan başka her yıl Mevlid, Regaip, Miraç ve Berat gecelerinde huzûr-ı hümayûnda zeyl meşâyihini ve tekke şeyhlerinden birer efendinin nöbetle "va'z ü tevhid" yapmalarının "*âdet-i hasene-i saltanat-ı seniyye*" olduğu görülmektedir (Lûtfi Efendi, 1999, s. 179, 660). Ramazan ayında Meşâyih ile saray ve sultan arasındaki bu ilişkilerin tek taraflı olmadığı saray ricali ve sultanların da tekke ve zaviyelere ilgisinin arttığı görülmektedir. Nitekim II. Mahmut'un 1828 yılında Mevlit kandilinde ve aynı senenin Ramazan'ın ikinci gecesinde Cerrâhiyye tarikatına bağlı Âsitâne-i Hazreti Pir Dergâhi'nı ziyaret ettiği kaydedilmiştir (Öztürk, 2018, s. 186). Başta Ramazan ayı olmak üzere bu önemli gün ve gecelerde yaşanan bütün bu hadiselerin meşâyihin devlet ricali nezdinde hem itibarını artırdığı hem de tarikatın propagandasına imkân sağlamak suretiyle hanedan ve bürokrasi çevrelerine doğru tarikatın nüfuz alanının genişlemesine katkı sağladığı söylenebilir.

Cami cemaatinin kalabalık, dini ve manevi duyguların güçlü olduğu bu zamanlarda sūfilere tekke ve zaviyeleri dışında kamuya açık cami ve mescitlere daha çok gittiği buralarda birtakım dersler okutup (Aşçı Dede, 2006, s. 361) kürsülerde vaaz vermek suretiyle irşad faaliyetlerinde buldukları

dolayısıyla sosyal çevreyle ilişkilerini kuvvetlendirmeye, muhip ağını genişletmeye çalıştıkları görülmektedir. Hatta bu durumun tarikat çevrelerinde ayrıca bir heyecan yarattığı, halk içinden gelen, onların seviyesine uygun bir üslupla vaazlarını yapan meşâyihin popüleritesini artırdığı anlaşılmaktadır. Mesela Murad Molla Tekkesi Post-nişini Hacı Mehmet Murad Efendi'nin ârif, âlim ve duâhânlığı ile şöret bulduğu, tekkesinin de âdeta “*bir dârü'l-ulûm ve'l-maârif*” olduğu kaydedilmiştir. Şeyhin burada Kur'an, Arapça ve Farsça başta olmak üzere gün boyunca değişik dersler verdiği Ramazanlarda da Fâtih camiinde halkın istifadesi için “*Mesnevî-i şerif*” okuttuğu belirtilmiştir (Lûtfi Efendi, 1999, s. 1267). Nakşi Halidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî de (1813-1893) Doksanuç harbine katılmış, bir süre sonra Ramazan'da Of'a gelerek hadis dersleri vermiş, ay boyunca birçok kimseyi vaaz ve nasihatleriyle irşâd etmiştir (Karabulut, 2005, s. 47). Rifaî Celaleddin Efendi Tekkesi şeyhi Seyyid Mustafa Celaleddin Efendi (ö. 31 Mayıs 1891) de Sultan Ahmet Camii kürsü şeyhlerinden olup hitabeti güçlü bir vaizdi ve Ramazan aylarında Üsküdar Valide Camii'ndeki vaazlarının yanında ayın de icra ederdi (Övüç, 2022, s. 551). Nitekim Aşçı Dede de tarikatından Sâni Efendi'nin Ramazan'da Narmanlı camiinde kürsüye çıktığını belirttikten sonra kendine has üslubuyla onu değil Erzurum'da cihanda emsali bulunmayan “*vaazı kimya gibi*” olan “*sultan-ı âşikinden birinci vaiz*” şeklinde övmüştür. Sâni Efendi'nin vaazlarının halk üzerinde ne denli etkili ve çekim gücünün kuvvetli olduğunu ise camide hiç yer kalmaması ve adeta bir izdiham yaşanmasıyla izah etmiş, nitekim bu sûfi zatın özellikle Kadir gecesi yaptığı etkileyici vaaz ile şöhrete kavuştuğunu ifade etmiştir (2006, ss. 452-453). Gerçekten de Sâni Efendi bu yolla bir şöhrete kavuşmuş mudur bilebilmek mümkün değildir ancak sûfi çevrelerin böyle bir beklenti içerisinde olduklarını anlamak güç olmasa gerektir. Bazen de meşâyihin Ramazanlarda kürsüye çıkmaksızın sadece cami ve mescitlere gitmesi bile sosyal çevreye tarikatın çekim gücünü göstermek açısından yeterli olmuştur. Nitekim Mevlevî Şeyhi Ali Efendi'nin Ramazan'da Sultan Bayezid camiine girmesiyle birlikte bu ayda hayli kalabalık olan camii cemaatinin o ve yanındakilere hayran kaldıkları, “*Hazret-i Mevlânâ teşrif buyurmuşlar gibi*” nazar etkileri, vaiz ve hafızların ise aşka geldikleri sûfi bir üslupla ifade edilmiştir (Aşçı Dede, 2006, s. 322). Aslında bütün bu anlatılanlar sûfilerin bu aya özgü coşkun manevi iklimi hem kadim irşad misyonu doğrultusunda tahkim eden hem de ondan istifade eden bir anlayışla tekkeden camiye ve sosyal çevreye doğru bir propaganda, topluma güçlü bir şekilde sirayet etme arzusunu da ortaya koymaktadır. Bu sûfiyane reflekslerin onlara yeni istihdam alanları açması ise meselenin bir başka yönüne sosyo-ekonomik boyutlarına işaret etmesi bakımından mühimdir. Bazen de sûfilerin kalabalık camii cemaati önünde vaazları esnasında sarf ettikleri sözler yönetime karşı muhalif bir tutum arz etmiş, toplumda kargaşaya, menfi durumlara yol açabilmiştir. Nitekim Boşnak Mustafa Efendi ve Saçlı Şeyh, Ramazan'da camilerde vaaz ve nasihatları esnasında derslerinin dışında “*nizâmât-ı cedîdeyi takbihe(kötülemeye) dâir*” sözlere cüret etiklerinden sürgün edilmişlerdir (Lûtfi Efendi, 1999, s. 179, 422). Yine Fatih'te vaazlarıyla etrafında bir kalabalık oluşturmayı başardığı anlaşılan Şeyh Süleyman Efendi de “*ilmi az, cerbezesi(aldatıcılığı) çok...*” olan birisi şeklinde tarif edilmiştir. Müftülüğün Ramazan'da camilerde vaaz verecekleri imtihana tabi tutması esnasında eline verilen Arapça bir eserin ibaresini doğru okuyamamış bu sebeple Ramazan'da vaaz etmesine müsaade edilmemiş, ancak onun bu kez de müritlerini evine yakın bir mescidde toplayarak faaliyetlerini sürdürdüğü belirtilmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 289). Maraş Nakibü'l-Eşrafi Şeyh Dâizâde Mehmed Efendi ise Kurban bayramı günü “*efkâr-ı ahaliyi ecânibi (ecnebi, yabancılar) aleyhine tahrik...*” edebilecek mahiyette “*bir nutuk irâd eylemiş*” müslimler ile gayrimüslimler arasındaki hassas dengelere zarar vermesinden çekinildiği anlaşılan hadise, mahalli idarenin tedbirleri sayesinde sadece günü birlik ufak bir olay ile atlatılmıştır. Fransa sefareti tarafından da takip edilerek merkeze bildirildiği anlaşılan hadise neticesinde kovuşturulan Şeyh Dâizâde Mehmed Efendi'nin “*mahzurdan gayr-ı sâlim bulunmasıyla orada bırakılması muvafık olacağı(na)*” karar kılınmıştır ki (13 Teşrinisani 1328/26 Kasım 1912) hadisenin gelişiminden şeyhin ikaz edildiğini anlamak güç değildir (BOA, HR.SYS, 84-21). Bu tür olaylar sûfilerin kitlelere ulaşmak noktasında kendilerine çok daha kalabalık cemaat toplulukları sunan Ramazanlarda yaptıkları vaaz ve sohbetleri aynı zamanda hemen her konuda inanç ve düşüncelerinin bir propaganda aracı olarak düşündüklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ramazan'da Sûfilerin Sosyo-Ekonomik Yaşantıları

Sûfilerin, tekke ve zaviyelerdeki hizmetleri burada kalan dervişler tarafından yerine getirilmekteydi. Tarikata yeni katılan bir derviş belirli bir süre boyunca bağlı olduğu tekkenin

yemeklerin pişirilmesi, çamaşırların yıkanması, tekkenin temizliği vb. gibi temizlik işlerini yapmak durumundaydı. Aslında bu dervişlere verilen seyr ü sülûk eğitiminin de bir parçasıydı. Nitekim Seetzen, kendisine refakat eden Derviş Mehmet'ten aldığı bilgiye göre burada 5 Mevlevi, 25 Rufai tekkesi bulunduğunu Mevlevi ve Bektaşî tekkelerinde 20-30 dervişin kaldığını, Rufai tekkesinde ise sadece şeyh ve ona hizmet eden birkaç müridin yaşadığını kaydetmiştir (2017, ss. 150-151, 203). Yer yer ihtiyaca göre dervişlerin yerine getirdikleri vazifeler çeşitlenebilmekte bil hassa oruçlu olunan Ramazanlarda bu durum bazı güçlülere yol açabilmekteydi. Mesela Ahmet Rasim, Ramazanın sıcak yaz aylarına rastladığı bir yılda bir tekke duvarının çöktüğü ve burada bulunan az sayıda olduğu anlaşılan dervişlerden birisinin sıcak altında oruçlu olarak tekkenin duvarını tamir etmek zorunda kaldığı gibi tekkenin marangozluk, dülgerlik, rençberlik işlerini de yürütmek zorunda kaldığını kendine has uslubuyla aktarmıştır (1967, s. 29-30).

Tekkelerin giderleri ise ya tekkenin kurucu şeyhi ya da zamanla devlet ricalinden veya toplum içerisinde varlıklı kişilerin bağışlarıyla kurdukları vakıfların gelirlerinden karşılanmaktaydı (Işık, 2017, ss. 98-119). Bundan başka muharremiyeler, kurban bayramlarında verilen kurbanlıklar, hanedan mensuplarının düğünleri esnasında yapılan ihsan ve yardımların yanında Ramazan ayında özellikle artan ayni ve nakdi bağışlar, adaklar, sadaka, fitır, atıyye, ramazaniye vb. yardımlar da tekke ve zaviyeler için önemli gelir kaynaklarıydı. Mesela 1857 Ramazanın ilk günlerinde Müşir İsmail Paşa, Üçüncü Orduya müşir olduğundan Erzincan'a hareket etmeden önce şeyhine olan muhabbetinden dolayı on bin kuruş ihsanda bulunmak istemiştir (Aşçı Dede, 2006, s. 161). Her ne kadar Şeyh Efendi'nin söz konusu yardımı geri çevirdiği belirtilmişse de Ramazan ayında tekke ve dergâhlara yapılan bu tür yardım ve ihsanların arttığını anlamak güç değildir. Bu bağışlarda sūfilerin sosyal ve içtimai bir yardım müessesesi olarak mühim hizmetlerde bulunmalarının, gelen misafirlere konaklama, yeme içme imkânı sunmalarının, belirli zamanlarda halka lokmalar ve aşureler dağıtımalarının etkisi büyüktü (Çetin, 2012, s. 404). Nitekim Garnett, söz konusu bu cömert yardımların sūfiler ile toplum arasında karşılıklı bir dayanışmaya dönüştüğüne işaret etmekte böylece asırlardır devam eden sürekliliğin sosyolojik temellerinin bir yönünü ortaya koymaktadır. O, tarikatların kurucusunun belirlediği ana kaideleri korumalarının, ihtiyaçlardan uzak basit ve sade mimari yapılar olan tekkelerde mütevaazi, gösterişsiz bir hayat sürmelerinin, ihtiyaçlarından arta kalanları fakirlere vermeleri ya da imarethane mektep veya hamam gibi hayır kurumlarının tesisinde kullandıklarının altını çizmiştir (Garnett, 2010, s. 67). Lady Montagu da tekkelerin bir ihtişamının bulunmadığını, dervişlerin sadece yekpare kaba beyaz bir kumaş giydiklerini dolayısıyla burada mütevazı bir yaşam sürdürdüklerini kaydetmiştir (2009; s. 121). Sūfi çevrelerin hem bu tutumlarının hem de toplum üzerindeki derin dini ve manevi nüfuzlarının hemen her sosyal katmandan Müslümanın sevap kazanmak gayesiyle az ya da çok bağışlarının buralara yönelmesinde etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır ki bu durum dönemin Ramazan manilerine kadar girmiş toplum tarafından genel kabul görmüştür:

“Gir Üsküdar'ın bağına
Kıl nazar sol u sağına
Para guruş bahş edeyim
Miskinlerin çerağına...” (Çelebioğlu, s. 123).

Bununla birlikte Ramazan ayında özellikle cami ve mescitlerde sūfilere olan talebin artması da onlar için geçici de olsa bir istihdam alanı açmıştır. Nitekim 9 Şevval 1310 (26 Nisan 1893) tarihli bir vesikada Maliye Nezareti'ne giderek Ramazan'da camilerde “*va'z ve nasihat eden kürsü şeyhi ile ders havâcelerine(hocalarına) minel kadîm(öteden beri) aid olan otuz bin guruş(un)*” taksim edildiğinin belirtilmesi bu durumu açıkça göstermektedir (BOA, Y.PRK.MŞ, 4-52). Burada altı çizilmesi gereken husus Kürsü Şeyhliği'nin geneli itibarıyla ulemanın uhdesinde görünse de meşayihden de bu göreve atanan şahısların bulunmasıdır. Mesela Şemsiyye kolundan Şeyh Abdülehad Nûri'nin (ö. 1651) Fatih, Beyazıt ve Ayasofya camilerinde cuma vâizliği yaptığı, Halveti Şeyh Abdülmecid Sivasî'nin (ö. 1639) başta Şehzade ve Sultan Ahmed camileri olmak üzere, İstanbul'da birçok camide vâizlik görevini yürüttüğü, Ayasofya Kürsü Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi (ö. 1730) ile Kıbrıs Ayasofya (Selimiye) camii Kürsü Şeyhliğine atanan Ali Efendi'nin de (ö. ?) Nakşi olup bu vazifeyi üstlendikleri kaydedilmiştir (Başkurt, 2012, ss. 117-118).

Yine Sûfilere Kadir gecesine özgü ihسانlarda bulunulması bu gecede bazı türbelerde hatmi şerif okuyanlara birtakım gelirler bahşedilmesi Ramazanlarda önemli bir adet olan Hırka-i Şerif ziyareti vesilesiyle de Selatin Camileri ile bazı tekke şeyhlerine kürk bahası veya Ramazan avâidi (gelirleri, tahsisastı) adı altında ihسانlar yapılması gibi hususlar bu ayda başkaca ekonomik gelirlerin varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Nitekim 7 Ramazan 1310 (25 Mart 1893) tarihli bir kayıтта Selatin camileri şeyhleri ve diğerlerine kürk bahası, her yıl hırka-ı saadeti ziyaret günleri ve Ramazan bayramlarında verilen atıyye-i seniyyenin Dâhiliye tahsisatından verilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT, 18-42). Bir başka kayıтта ise Selâtin camileri şeyhleri ve vesaireye mahsus “*kürk bahası ve iftâriye ve hırkâ-i şerif ziyaretinde id-i fiturda (Ramazan bayramında) bir mikdâr atıyye olarak verilmekte olan (h. 1327) ... İki bin yedi yüz altmış dört gurusun*” Maliye Nezaret’inden tahsis edildiği görülmektedir (BOA, MV, 137-33, 1-2). Sofya’da bulunan Şeyh Bâlî Efendi türbesinde onun ruhu için her Kadir gecesinde hatm-i şerif okuyan İmam Ömer Efendi’ye de Breznik mukataası malından olmak üzere günlük yirmi akçe ücret verildiği görülmektedir. Ömer Efendi, 1209 (1795) senesinde icra ettiği bu vazifeye karşılık kendisine tahsis edilen yedi bin seksen akçeyi de Mehmet Emin Ağa’dan eksiksiz almıştır (BOA, AE.SSLM.III, 61-3657). Bir başka vesikada da 21 Ramazan 1304’te Hırka-i Şerif günü münasebetiyle Şeyh Yunus Efendi Dergâhı’na otuz lira, Sünbül Efendi Dergâhı’na beş bin gurus, Taşlıburun Dergâhı’na bin gurus ihşanda bulunulduğu görülmektedir (BOA, ML.EEM, 91-2).

Tekke ve zaviyelere yapılan ihşanlardan başka bizatihi postta oturan şeyhler de Ramazanlarda atıyye talebinde bulunabilmekteydi. Mesela Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişini Ali Rıza Efendi, mevlevîhane gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle bir hayli borçlandığını, gelen Ramazan ayında da bazı masraflarının olacağını, bunları karşılayabilmek içinde kendisine atıyye-i seniyye verilmesini istemiştir. Nitekim gerekli tedkikat yapıldıktan sonra Şeyh Efendi’ye sıkıntularından kurtulması için 15.000 kuruş atıyye verilmiştir (Ösen, 2011, s. 160). IV. Mustafa’nın saltanatı döneminde de 1807 Ramazan ayı içerisinde Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Hacı Mehmet Çelebi’ye 6000 kuruş, Kayseri Mevlevîhanesi şeyhi Seyyid Abdülkadir Efendi’ye de 1000 kuruş atıyye verildiği kaydedilmiştir (Ösen, 2011, s. 66). Bunlarla birlikte modernleşme sürecinin doğal bir tezahürü olarak kurulan Meclis-i Meşâyih üyesi şeyhlere de her Ramazan’da atıyye verildiği anlaşılmaktadır. Mesela Meclis-i Meşâyih azalarından İmrahor, Selimiye ve Bandırma Dergâhları postnişinleri Hafız Nazif, Said ve Fahreddin Efendiler azalıktan af edilmişlerdir. Bu şahısların yerine Merkez Efendi, Musa Saffet Paşa ve Ferruh Kethüda Dergâhları post-nişinleri Ahmed, Ali Asım ve Kemaleddin efendiler tayin edilmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Meşâyih üyelerine verilen atıyye-i seniyye konusunda Meşihat Dairesi’ne 1920 yılı Ramazan-ı Şerif’i yaklaşımakta olduğundan görevi bırakan azalar yerine yeni azaların “*atıyye-i seniyyeden hissedar buyrulması...*” talebi iletilmiştir (Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 2-1769, 1-222). Bu durum söz konusu Meclis üyelerine Ramazanlarda düzenli olarak atıyye (bahşış, hediye) verildiğini göstermektedir.

Ramazan’da hem daha sistematik bir şekilde dağıtılması hem de sûfiler ve tekkeleri için bu ayda artan kandil, yakacak, yiyecek ve erzak ihtiyacının karşılanması bakımından hayati önem taşıyan yardımların başında Ramazaniyeler gelmekteydi. Zira bütün ihvana, fakir fukaraya, yolda kalmışlara açık kalabalık iftar sofraları, yatsı ve teravîh namazı sonrası dergâhlarda devam eden zikir, ayin ve sohbetler esnasında sunulan ikramlar, sahur giderleri, aydınlanma ve mevsime göre ısınma ihtiyacı, temizlik ve tamirat masrafları bu ayda bir hayli artırmaktaydı. Ramazan ayında gerek tekkelere gerekse meşâyih e ihşan buyrulan Ramazaniyeler yürütülen görevler esas alınarak verilmekteydi. Mesela 25 Şaban 1338 (14 Mayıs 1920) tarihli bir kayda göre Karagöz Tekkesinde bulunan caminin imamet görevi boş olduğundan bu seneki Ramazaniyyenin imâmet görevi elinde olan “*(tekkenin) şeyhi bulunan Hasan Efendi’ye i’tâsı (verilmesi) husûsunun*” Evkaf idaresine bildirildiği görülmektedir (Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Mukarrerât Zabıt Defterleri, Nr. 2-1756/42). Yine 4 Şaban 1307 (26 Mart 1890) tarihli bir vesikada da Sarmaşık’taki Kazasker Abdülkâdir Efendi Dergâhı’na Ramazan ayına mahsus olmak üzere tahsis olunan tayinatın dergâhın görev ve sorumluluğunu üstlenmiş bulunan şeyh vekili Ahmet Muhtar Efendi tarafından talep edilmesi bu duruma işaret etmektedir (Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 2-1770, 1-8). Benzer bir hadiseye göre de 27 Şaban 1338 (16 Mayıs 1920)’de Kuşdili Mahallesinde Mecidiye Dergâhı meşihatı Münib Efendi’den boşalınca görevin oğlu Yusuf Efendi’ye tevcihi edilmesiyle birlikte Ramazaniyyesinin bu şahsa verilmesi için durum vakıf idaresine bildirilmiştir (Meşihat Arşivi, Meclis-i Meşâyih Mukarrerât Zabıt Defterleri, Nr. 2-1756, 1-42). Diğer

tarafından 5 Temmuz 1777'de resmi bir belgeye yansdığı şekliyle devlet, sisteme eklediği, sosyal yapının önemli bir parçası olarak gördüğü “*fukara, garib gureba*” arasında zikrettiği dervişlere yardım etmeyi bir hayır hasenat olarak düşünmekte ve bu durumu “*fazilet erbabını takdir ve ikdarı (destekte bulunulması) devletin şanından olduğu...*” şeklinde açıklamakta (BOA, C.EV, 377-19114) bu bağlamda Ramazan'da da tekke ve zaviyelere yardımda bulunmaktaydı.

Tekke ve zaviyelere yapılan yardımlar buraların ihtiyacı olan erzakın Ramazaniye adıyla verilmesi şeklinde olmaktadır. Mesela 25 Şaban 1340 (23 Nisan 1922)'de Üsküdar'da Atik Valide Sultan Dergâhı'nın gece gündüz açık bulunması ve sakinlerinin çok olması nedeniyle ihtiyaç duyulan Ramazaniyenin verilmesi için Evkâf-ı Hümayun Nezareti, Levâzım Müdüriyeti'ne başvurulmuştur (Meşihat Arşivi, Meclisi Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri Nr. 2-1747, 1-183). 23 Ramazan 1247 (25 Şubat 1832) tarihli bir başka vesikaya göre de bazı cami, mescitlere, türbelere, tekkelere, dervişlere, dersiam ve meşâyihdan olan zevâta, fukara ve erbâb-ı ihtiyaçtan olan bazı şahıslara ve kadınlara Ramazan'da verilmek üzere tahsis edilen şem-i asel (bal mumu), şem-i zeyt (yağ), revgan-ı zeyt (zeytinyağı), asel (bal), erz (pirinç), revgan-ı sade (sadeyağ), mum vb. eşyanın miktarları ve tahsis edildikleri mahallerin Ramazaniye evkaf defterine kaydedildiği görülmektedir (BOA, MAD.d., 12861). Gerek yılın diğer zamanlarında gerekse Ramazan'da yapılan bu tahsisatların kayıtları sistemli bir şekilde tutulmaya çalışılmıştır. Nitekim Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan mamur, yanmış ve arsa halinde bulunan bütün tekke ve zaviyelere Hazine-i Evkâf-ı Hümayun'dan ve Hazine-i Maliye'den verilen ihsanlar ile birlikte “*Ramazân-ı Şerîfde itâsı (verilmesi) ayrıca mutad (adet) olan muayyenât...*” ile ilgili olarak hicri 1336 (1918) senesinde bir kıta defterin tanzim edilerek Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne gönderilmesi istenmiştir (Meşihat Arşivi, Meclisi Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri, Nr. 1745, 1-180). Yukarıda sayılan ihtiyaç listesi sadece gıda ürünleriyle sınırlı olmayıp dervişanın kılık kıyafeti de buna dâhil olabilmekteydi. Mesela Aziz Mahmud Hüdayî Âsîtanesi'nde kalan dervişana her Ramazan ayında mutad olarak verile gelen abalardan bahsedilerek her biri seksen kuruşluk abalardan 1857 yılında da elli adet istenilmiştir (Övüç, 2022, s. 255).

Siroz Mevlevihane'siyle ilgili 5 Cemaziye'l-evvel 1258 (14 Haziran 1842) tarihli bir kayıttan ise hem aylık hem de Ramazan'a özgü yıllık yapılan bu yardımların mahiyetini daha iyi anlayabilmek mümkündür. Söz konusu kayıttan Siroz Kazası Mevlevihanesi'nde kalan dervişler “*fukara ve dervîşâna ta'miye (yemek) olmak üzere*” Siroz kazası gelirlerinden aylık olarak yapılan tahsisatın Tanzimat-ı Hayriyye gereğince verilmesine devam edilirken “*Ramazân-ı şerîfde salîye (yıllık) olarak verile gelen*” tahsisatın kesildiğinden bahisle eskiden olduğu gibi Ramazaniyenin de verilmesini talep etmektedir. Yapılan tahkikat sonucunda Siroz Mevlevihanesi'ne yıllık “*ta'yinat kaydı bulunamadığı*” anlaşılmıştır (BOA, C.EV, 336-17095). Burada idarenin devletin içinde bulunduğu sıkıntılı iktisadi ve mali durumun da etkisiyle öteden beri yıllık Ramazaniye tahsisatı bulunmayan dergâhlara bu yardımı yapmak konusunda çok istekli bulunmadığı söylenebilir. Aynı zamanda daha çok tekkenin kendi gelirlerinden karşılandığı anlaşılan bu tür ihtiyaçların tekke vakıf gelirlerinin Maliye Nezareti hazinesinde toplanmaya başlamasıyla birlikte merkezden yapılan sistematik tahsisatlara dönüştüğü bu durumun da Maliye'yi zorlayabileceği yadsınmamalıdır. Nitekim vakıf yöneticileri bilhassa henüz mahsulün elde edilemediği kış ve bahar aylarına gelen 1891 yılındaki gibi Ramazanlarda, mübarek ayın yaklaşmasına rağmen henüz vakıf hasılatlarının alınmadığı yönünde yetkililere müracaat etmekteydi (BOA, DH.ŞFR, 149-26). İdareciler ise tekkelere verilen Recebîyye, Ramazaniyye gibi tahsisatları devletin içinde bulunduğu zor şartlar ve özellikle de zahire fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde karşılamakta bir hayli zorlanmaktaydı. Mesela 1808 yılı Ramazan'ında zahire fiyatlarındaki artış böylesi bir zorluğa neden olmuştur. Vesikada geçtiği şekliyle Harem-i Hümayun'a verilecek senelik şeker ve sabun, tekkelere verilecek yedi bin kile erz (pirinç) ile Recebiye, Ramazaniyelerin sekiz yüz kese olduğu bu yıl Ramazan'da “*galây-ı isar (pahalılık)*” nedeniyle bunun “*dokuz yüz kiseden e'zun (fazla)...* olduğu” kaydedilmiştir (BOA, C.SM, 79-3976). Bu açıklamadan sonra yıllık Ramazaniye tahsisatı bulunmayan Siroz Mevlevihanesi'ne tekrar dönülecek olursa söz konusu tahsisatın yapılabilmesi için bu tekkenin muadili olarak düşünülen Pir Baba Hankâhın'dan yola çıkıldığı görülmektedir. Pir Baba Zaviyesi'ne Ramazan'da “*yüz otuz yedi buçuk guruş baha (bedel) verilmiş olduğu*” emsal gösterilerek Mevlevihane dervişlerine de her yıl Ramazan'da “*salîye (yıllık) olarak bir miktar şey (eşya) ta'yini husûsuna*” emredilmiştir (BOA, C.EV, 336-17095). Böylece tekke sakinlerinin Ramazaniye için verdikleri

mücadele olumlu neticelenmiş, giderlerin bir hayli arttığı bu ayda sağlanan yıllık düzenli yardım ile tekke rahat bir nefes almıştır.

Ramazaniye hususunda önemli bir konu da bu tahsisatın değişik gelir kalemlerinden yapılabilmesiydi. Mesela 27 Ramazan 1313 (14 Mart 1896)'da İstanbul'da bulunan Keşfi Cafer Efendi, Üsküdar'da Hüdayi, Beşiktaş'ta Yahya Efendi vakıf tekkeleri ile defterde isimleri olan diğer vakıf tekkelerine verilen Ramazanlık ve aylık erzak kayıtlarının Hamidiye Ambarından karşılanmasının emredildiği görülmektedir (BOA, EV.d, 28429). Bundan başka tekke ve türbelere hanedandan ve devlet ricalinden de Ramazaniye ihsanında bulunanlar olabilmekteydi. Misal vermek gerekirse 29 Zilhicce 1219 (31 Mart 1805) tarihli bir kayda göre Abdülhamid Han'ın kızı Esmâ Sultan'ın her yıl Ramazan ayında tekke, zaviye, türbe, cami ve mescitlere yaptığı "*şem-i asel (bal mumu)*" yardımı vefatı ardından adamı Hasan Ağa eliyle gönderilmekteydi. Söz konusu şem-i asel (bal mumu) yardımı yapılan listede 17 cami, 8 mescid, 5 türbe, 3 tekke ve zaviye olmak üzere toplam 33 yer bulunmaktadır. Listede adı geçen tekke ve zaviyeler Üsküdar'da Şeyh Nuri Efendi Tekkesi, Balcık? ve Kaşmirî? zaviyeleridir. Türbeler ise Sultan Hamid Han, Ferah Dede, Doklu Dede, Halid ve Babacık Cami-i Şerif Türbeleridir (BOA, TSMA.YPR, 247-88/102). Ramazaniye şeklinde tekke ve zaviyelere yapılan bu yardımlar bu dönemlerde de söz konusu yapıların sosyal ve içtimai hayatta üstlene geldikleri fonksiyonların en azından bir kısmını modernleşme sürecine ve ihtisaslaşmış yeni ihdas edilen kurumlara rağmen korumaya devam ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Onların devlet ve toplum nezdindeki güçlü karşılıkları, icra ettikleri işlevleri, kuvvet ve nüfuzları söz konusu yardımların zamanla gelenekselleşmesinde başat rol oynamış, devletin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulların el verdiği kadarıyla da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Ramazan'da Sûflerin Dini ve Manevi Yaşantıları

Ramazan, sûfler için sohbet, ayin, zikir, dua, mukabele, i'tikaf, ziyaret gibi ibadet ve ritüellerin en yoğun olarak yaşandığı tam bir ibadet ayıydı. Sühreverdi'ye (1145-1234) göre bu ayda tutulan oruç, sûfler için zahir ve batını kontrol altına almak, nefsi yeme içmeden, geçim ve aşırı derecede dünya derdine düşmekten sakındırmak, bütün azaları günahlardan alıkoymak bakımından önemliydi (2010, s.431). Yine sûflere göre üç çeşit oruç olup bunlar ümidi azaltarak ruhun, heva ve hevesin tersine hareket ederek aklın, yemek ve haramdan sakınarak da nefsin orucuydu (Kuşeyrî, 1978, s.110). Aziz Mahmud Hüdayi (ö. 1628), Belgradlı Münîrî Eendi'ye yazdığı mektubunda "*himmet-i kâmil müyesser olması için tâlibi(n)...*" yapması gereken istiğfar, zikir ve namazların miktarını ayrı ayrı belirttiikten sonra tarikat ehlinin Recep, Şaban ve Ramazan ayları ile Şevval'in altı günü oruçlu olmasının önemini altını çizmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 24). Farklı dönemlerde yaşamış büyük sûfi önderlerince yapılan bu tarif ve izahlar Ramazan'ın onlar nezdindeki anlam ve mahiyetini açıkça ortaya koyar niteliktedir.

Ramazan, sûflerin bu ayda ibadet ve ayinlerini huşu içerisinde yerine getirmek üzere manevi hayatın daha yoğun olarak yaşandığı yerlere ya da bu ayı aileleriyle geçirmek için memleketlerine seyahat etmelerine de neden olmaktadır. Bu durumun Ramazan aylarında ciddi oranda bir sûfi sirkilasyonuna neden olduğu söylenebilir. Nitekim idarecilerin böylesine ehemmiyetli bir ayda söz konusu seyahatler nedeniyle dergâhların postunun boş bırakılmaması için gerekli tedbirleri aldığı ve şeyhlerin Ramazan'da Meclis-i Meşâyih'ten izin almak kaydıyla memleketlerine gitmelerine müsaade ettiği tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır. Mesela Hindîler Dergâhı Şeyhi Hasan Tahsin Efendi, 1895 yılı Ramazanında ailesinin yanına Bursa'ya gitmek için müracaatta bulunmuş, bu durumda yerine Abdülgaffar Efendi'nin vekâlet etmesine karar verilmek suretiyle kendisine izin verilmiştir (Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 2-1772, 1-49). Ramazan aylarında yer yer payitahta giden sûflerden olduğu anlaşılan Abdürrezzâk Ali Efendi'nin (1842-1906) ise Erzurum'da ikâmet etmesine rağmen üç dört yılda bir Ramazan'da İstanbul'a giderek, tasavvufi istilâhların bir gereği olarak halkı irşad için sırasıyla Kocamustafa, Sünbül ve Bayezid camilerinde Mesnevî-i Şerif okuttuğu kaydedilmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 294). Bu misaller Ramazan ayında cami ve mescitler yanında tekke ve zaviyelerin de sadece kendi tarikat üyelerine değil bütün Müslümanlara kamusal hizmet veren yerler olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Aynı zamanda meşâyih'in bu aydaki söz

konusu hareketliliğinin tarikatların inanç ve zihin dünyasının, irşat misyonunun yaygınlaşması yolunda önemli fırsatlar sunduğu da söylenebilir.

Ramazân'da dergâhlar iftar için gelen misafirlere genellikle açık tutulmuştur. Sûfîlerin iftarlarını daha çok akşam namazını kıldıktan sonra açtıkları anlaşılmaktadır. Ancak yemeklerini yatsıdan sonra yemek ve akşam ile yatsı arasında ibadetle geçirmek isterlerse kendilerine sünnete uyarak iftarda acele etmeleri hemen su, bir miktar kuru üzüm veya hurma ile iftarlarını açmaları salık verilmiştir (Sühreverdî, 2010, s.432). Sûfîler Ramazân'da iftar hususunda olduğu gibi bu ayın manevi atmosferine uygun olarak müntesibi buldukları tarikatın yol ve erkânına göre ibadetlerini artırmaya ve sistematikleştirmeye çalışmışlardır. Mesela Derviş Ömer Gülşenî, *pençgâh* makamında Ramazân'da tilâvet olunacak tesbih bağlarken (Evliya Çelebi, 1938, s. 297), Osmanlı'nın son dönem sûfîlerinden Süleyman Efendi (ö. 1926 sonrası) teravîh namazlarını, iki rekâtta bir selam vererek dört rekâtta bir kısa vaaz ederek kıldırmaktaydı (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 289). Nakşibendiyye tarikatından olup aynı zamanda Kadiri, Sühreverdî, Çeştî ve Kübrevîyyeden de icazet alan Mevlânâ Abdü'r-Raşid Sâhib (d. 1235/1819-1820) de Ramazân'da Buhârî-i Şerif okumak, teravîhlerde her gece üç cüz Kur'an-ı Kerim tilâvet etmek suretiyle on gecede bir hatim indirmek gibi bir âdeti vardı (Hocazâde Ahmed Hilmi, 1979, s. 130-131). İzmir'de dünyaya gelen Mevlânâ Hâfız Osman Nûrî'nin de Ramazânlarda Buhârî-i Şerif okuması, teravîhleri on günde bir hatim indirirerek kılması, Mevlânâ Muhammed Mazhar'ın ise (d. 1248/1832-1833) bu ayı Buhârî-i Şerif okuyarak geçirmesi (Hocazâde Ahmed Hilmi, 1979, s. 132-133, 136) hem bu âdetin Nakşibendi çevrelerinde geniş bir coğrafyada gelenekselleşerek uygulandığını hem de tarikat ekolleri arasında Ramazana özgü belli başlı ibadet ve ritüellerin adetleştüğünü göstermesi bakımından mühimdir. Asrın sûfî tipolojisini temsil etmesi bakımından da muazzam bir örneklığe sahip bulunan Aşçı Dede ise sûfîlerin Ramazân'da bir günü dini ve manevi olarak nasıl geçirdiklerine dair önemli bilgiler vermiştir. O, her gece bir cüz okumak suretiyle ayda bir "*hatm-i şerif ederek*" tarikat pîrlerinin ruhuna hediye ettiğini, bundan başka "*evrad-ı kebirin kıraatine*", uzun gecelerde gece yarısından, kısa gecelerde sabah namazından sonra üç yüz altmışaltı kere "*cehren(sesli olarak) ism-i celal çekilip*" ardından "*sema*" olunarak, "*evrad-ı kebir*" okunarak "*ruh-ı mukaddese-i Hazret-i Mevlânâ'ya*" hediye edildiğini kaydetmiştir. Ayrıca Ramazân'da Mevlânâ, Şems-i Tebrizi, Valide Sultan ve Sultan Veled'in ruhları için Kur'an hatmedildiğini belirtmiştir (2006, s. 1489). Şam'da görev yaptığı yıllarda geçirdiği Ramazânlara dair de önemli bilgiler veren Aşçı Dede, "*Ramazân-ı şerifte tamamıyla inzivada gibi idim*" diyerek bu ayda bir dervîşin yaşama şeklini ortaya koymuştur. Gündüzleri üç dört saat kadar memur olarak çalıştığı kalemde kaldığını belirtmesi ise Ramazân'da gündüzleri istirahat akşamları çalışıldığı yolundaki genel bilgi ve kanaatlerle uyumaktadır ki Ramazânlarda Bâbîâlî dahi gündüzleri tatil edilip geceleri açık olmaktadır (Aşçı Dede, 2006, s. 500; Lûtfî Efendi, 1999, s. 1258). Bütün bu verilerden tarikat çevrelerinde Ramazân boyunca Kur'an hatmedildiği, tarikatlarına özgü zikir ve ayinler yapıldığı, tarikatın manevi büyüğü olup ihvanı tutkal gibi bir arada tuttuğu anlaşılan kurucu, ulu şeyhin ruhuna hatimler okunduğu ve dualar edildiği anlaşılmaktadır.

Ramazânın coşkun manevi ikliminin Müslüman toplumu bütün kesimleriyle sarması, bu ayı hakkıyla ihya etmek isteyen kitleleri dini, manevi ve batını bir kuvveye sahip olduğuna inanılan ve yukarıda örnekleri verilen zengin ibadet, ayin, zikir ve program çeşitliliği ile bir cazibe merkezine dönüştüğü anlaşılan tekke ve zaviyelere doğru sevk ettiği söylenebilir. Nitekim Bosna-Hersek'te Kadiri Hacı Sinan Tekkesi öteden beri Cuma akşamları, Muharrem ayının ilk on gününde, kandil akşamları ve Ramazân ayında çeşitli dua, zikir ve merasimlere sahne olmakta Müslümanlar için dini, manevi sosyal bir çekim merkezine dönüşmekteydi. Nitekim burada günümüzde bile kadim bir geleneğin devamı olarak Boşnakça-Türkçe ilahilerin okunmaya, gülbankların söylenmeye devam edildiği belirtilmiştir (İyiyol, 2010, s. 56). Yine Ümmî Şeyh Ahmed Efendi tekkesinde de Şeyh Seyyid Mehmed Rıfat Efendi'nin (ö. 1869) meşihâti zamanında tekkenin vakfı zaiyata uğramış olmasına rağmen her çarşamba günü ayin icrası ile Ramazân gecelerinde tevhid-i şerif zikrine devam edildiği kaydedilmiştir (Övüç, 2022, s. 104). Bunlardan başka Şeyh Camii Tekkesi'nin de özellikle Kadir geceleri halka açıldığı bugün de kurulan sofraların yirmiye bulduğu, gelen herkese ikramlar yapıldığı, bahçeye serilen hasırlarda sabahlara kadar devam eden zikre iştirak edildiği belirtilmiştir (Övüç, 2022, s. 284). Bütün bu örneklikler yukarıdaki kanaati güçlendirmektedir.

Ramazan'da sûfilerin yaygın olarak yaptıkları ibadetlerden birisi de fıkhi olarak ibadet amacıyla ve belirli şartlar dâhilinde bir camide kalınması manasına gelen i'tikâfa girmektir (Şener, 2001, s. 457). Mesela Taşköprülüzâde'nin aktardığına göre Sultan Süleyman tarafından kendisine mescid de yaptırılan Şeyh Baba Haydar Semerkandî (ö. 1550) Ramazan ayının son on gününde Eyüp Sultan câmiinde i'tikâfa girmiştir (Taşköprülüzâde, 2007, s. 371). Aşçı Dede'nin aktardığına göre de Şeyhler sadece kendileri değil önde gelen halife ve dervişlerine de i'tikâfa girmeyi salık vermişlerdir. Zira Aşçı Dede'nin şeyhi olan Nakşî-Halidî Şeyhi Fehmi Efendi, 1867 yılı Ramazan ayının son on gününde oğulları ve bazı halifeleriyle dergâhın camisinde i'tikâfa girmiştir (2006, s. 500). Fehmi Efendi i'tikâfi zamanın çok sık rastlanan derviş-memur tipolojisinin sosyal şartlarına göre güncellemiş ve Aşçı Dede'ye geceleri dört beş saat çalışmak için memur bulunduğu kalemde olmasının i'tikâfa mani olmadığını vaaz ederek onun da i'tikâfa girmesini istemiştir.

Ramazan ayında sûfiler için ayrıca ehemmiyet verilen bir husus da Kadir gecesi idi. Kutsal kabul edilen gecelerden birisi olan Kadir'in (kadr) sözlükte "*hüküm, şeref, güç, yücelik*" gibi anlamlara geldiği kaydedilmiş, dinî literatürde ise "*leyletü'l-Kadr*" şeklinde Kur'an'ın indirildiği ve bin aydan daha hayırlı olduğu aynı adı taşıyan surede belirtilmiştir (Özervarlı, 2001, ss. 124-125). Osmanlı İmparatorluğu'nda kutsiyet atfedilen Mevlid, Regâip, Mirâç, Berât ve Kadir gecelerinin kandil geceleri şeklinde ihya edilmesi geleneğinin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte camilerin aydınlatılarak, minarelerde kandillerin yakılmak suretiyle yapılan kutlamaların 16. asırdan itibaren başladığı düşünülmektedir (Özervarlı, 2001, s. 132). Nitekim bu konuda Hüseyin Vassaf Efendi de aynı zaman dilimine dikkat çekerek Hankâh-ı Sünbül postuna oturan Şeyh Seyyid Hasan Necmettin Efendi'yi (ö. 1019-1610) işaret etmiştir. O'na göre İstanbul'da ilk defa "*Mevlid-i Nebî'yi (Mevlid Kandili)*" kandil şeklinde ihya eden bu sûfidir. O, bu sûfinin "*Leyle-i mübârekeyi (Kadir gecesi)*" ihya etmeyi gelenekselleştirdiğini, bu gecede Sünbül hankâhının minaresinde kandil yaktırdığını bu uygulamayı takdirle karşılayan IV. Murad'ın da zamanında tüm Osmanlı ülkesinde "*leyâlî-i mukaddesenin bu tarz-ı nurâniyyette tebcil ve ihyâsı(nı)*" emrettiğini kaydetmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 410-411). Bütün bu anlatılanlar hem dini olarak kutsiyet atfedilen bu gecelerin kandiller yakılmak suretiyle kandil geceleri şeklinde ihya edilmelerinin Osmanlı döneminde gelenekselleştirildiğini hem de bu tarihi sürece sûfilerin dahilini göstermesi bakımından mühimdir.

Toplumda yaygın inanişâ göre kandil gecelerinin kendine özgü manevi bir atmosferinin bulunduğu Kadir gecesinde akşam namazına katılmayan Müslümanın nadir olduğu, İstanbul'da ki en büyüklerinden, taşrada en mütevaazı köy camilerine kadar binlerce Müslümanın adeta tek bir vücut şeklinde ibadet ettiği, dua okuduğu, ilahiler söylediği Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıların gözünden de kaçmamıştır (Lewis, 2009, s. 117). Sûfiler kandil gecelerini "*ihya gecesi*" olarak nitelendirmişlerdir (Yahyâ Âgâh Efendi, 2020, s.37). Bu geceler mübarek zamanlar olarak bilindiğinden özellikle ibadet ve tövbeye ayrılmıştır (Garnett, 2010, s. 85). Nitekim Kadir gecesinde tekkelerde namazlar kılınır, dualar edilir, zikirler yapılırdı (Mümtaz, 1948, ss. 67-68). Halvetî meşâyihinden Şeyh Abdülehad en-Nuri de (ö. 1013/1604) her yıl Berat ve Kadir gecelerini birer Fatıha, üçer sureyi Kadir, on bir ihlas-ı Şerif ile yüz rekât namaz kılarak ihya etmiştir (Hüseyin Vassaf Efendi, 2006, s. 489). Bütün bu bilgiler sûfilerin hem bu geceye bakışlarını hem de bu geceye özgü adet ve geleneklerini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Aşçı Dede de Kadir gecesine denk gelen günün iftarını sarayda verilen eşsiz bir iftara benzettikten sonra "*Bu dediğim iftar, zannolunmasın ki padişah iftarıdır...*" Ramazanın yirmi yedinci gecesi Kadir'de olur. Yani Kadir gecesi cümle oruçlunun İlahi huzurda iftar ettiklerini sûfiyane bir tevil ustalığıyla izah etmiştir (2006, s. 2594). Yine Aşçı Dede'nin eşi Dilber Hanım, Medine'ye gidip gidemeyeceklerinin kendisine malum olması için Kadir gecesini beklemiş, bu gecede istihareye niyet etmiş, nihayet gördüğü rüya bu kutsal yolculuğun olacağına yorumlanmıştır (2006, s. 1649).

Zenbûrî şeyhlerinden Yahyâ Âgâh Efendi ise kendi tabiriyle "*yevm-i mahsûsilerinde(mukâbele günlerinde) ve ihya(kandil) gecelerinde*" icra olunan Tarikat-ı Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Zenbûriyye'ye ait usulleri kaleme aldığı risalesinde kandil gecelerinde ve pek tabii olarak Kadir gecesinde icra edilen adetler hakkında tafsilatlı bilgiler vermiştir. Buna göre kandil gecelerine mahsus olan söz konusu mukabele usulünce önce yatsı namazı vaktinin girmesiyle ezan okunmakta ve Meydancı Dede, ihvanı, ziyaretçileri, muhibbânı salat u selama davet etmektedir. Ardından Şeyh Efendi tevhidhaneye girerek ferace ve tacını giymekte, seccadesine Fatıha okumakta, yatsı namazını ihvanla,

cemaatle kılarak namaz “*tesbih ve tahmîd(hamd) ve tekbîr ve duâ-i Fatiha*” ile tamamlandıktan sonra seccadesi üzerinde kıyamda durarak “*Salât-ı Ümmiyye'ye*” başlamaktadır. Bütün ihvan birlikte okurken meşâyih, hulefâ, dedegân, mürîdân, talipler ve ziyaretçiler kıdemlerine göre gelerek Şeyh Efendi ile muâneka(boynuna sarılmak) ve musâfaha yapmakta ve bütün ihvân birbirlerinin elini öpmekte daha sonra Şeyh Efendi ellerini açıp duasında “*Salât-ı Münciyye*” kıraat ile Fatiha okumaktadır (Yahyâ Âgâh Efendi, 2020, s. 38, 39). Gülbanktan önce kandil gecelerinde ve sair hafta günlerinde, bir muhibe arakiye, bir dedeye kemer ve sikke giydirildiğinde keşkül ile şeker dağıtmanın da tarikat âdetinden olduğu belirtilmiştir (Yahyâ Âgâh Efendi, 2020, s. 38, 39). Yapılan ibadet dini ve manevi yönü başka bir mevzu olmakla birlikte, tarikatın şeyhi, halifeleri ve müritleri yanında bütün ihvan ve muhiplerin coşkun bir manevi atmosfer altında bir araya gelmelerinin tarikatın sosyal dokusunu, hiyerarşik örgütlü yapısını güçlendirdiği açıktır.

Burada gözlerden kaçırılmaması gereken bir husus da bu gecelerde dergâhlara dışardan gelen ziyaretçilerin de bu manevi iklime dâhil olmalarıdır. Zira bu durum tarikatın mesajının toplumun bütün katmanlarına, daha geniş sosyal ağlara ulaştırılması bakımından da eşsiz bir fırsat olmalıdır. Nitekim Aşçı Dede hatıratında bahsettiği bir Miraç kandilinde ne kadar mülkiye ve askeriye memuru var ise hepsinin davet olunduğunu kaydetmiştir ki bu durum daha büyük bir coşkuyla ihya edilen Kadir gecesinde de böyle olmalıdır (2006, s. 498). Gecenin sonunda yapılan uzun duanın ise devlet ve toplumun tarikatlara yükleye geldiği tarihi misyona uygun olarak padişahın, dîni İslâm'ın selameti, yöneticilerin şer-i şerife bağlı kalmaları, İslam askerinin galip ve muzaffer olması, bütün Müslümanların ve hacıların karada ve denizde selametleri için de yapıldığı görülmektedir (Yahyâ Âgâh Efendi, 2020, ss. 43-44).

Önemli bir husus da Kadir gecesinde Ramazan ayı içerisindeki sosyal hareketlilik doruk noktasına ulaştığından tebanın ibadetlerini huzur ve asayiş içerisinde yapabilmeleri için bir takım güvenlik önlemlerinin alınması meselesiydi. Hem “*kadir alayı*” denilen bir merasim yürüyüşüyle camiye gidecek olan Padişah ve devlet erkânının hem de imparatorluk genelinde gece boyunca cami, mescit ve tekkelere akın eden ahalinin güvenliğinin sağlanması önemliydi. Mesela 1906 yılında Kadir gecesine mahsus olmak üzere her tarafta camilerin gayet dolu olacağından bahisle “*ihtiyaten bir yolun piyade asakiri (askerleri)*” diğer yolun da “*süvari asâkiri...*” tarafından emniyetinin sağlanması hususunda Daire-i Zabtiye Merkezi'ne durumun bildirildiği ve gerekli önlemlerin alınmasının istendiği belirtilen vesika bu durumu açıkça göstermektedir (BOA, ZB, 486-136); Daha eski tarihli (1893) bir vesikada da Kadir alayı valası için İstanbul'da bir önceki yıl alınan önlemlerin tekrarlanması için yine aynı yeterlilikte polis ve jandarmanın tertip olunması istenmektedir ki bu çabalar güvenlik hususuna verilen önemi açıkça göstermektedir (BOA, Y.PRK.ZB, 11-38). Nitekim Osmanlı Hariciyesi'nden gelen bir tahriratta da (31 Mayıs 1890) Kadir gecesinde alınan tedbirler sonucu, camilerde, Şazeli ve Sadi tekkelerinde gecenin huzurla geçirildiğine, padişaha tebriklerinin iletildiğine dair Ruscuk Tüccar Vekâleti'nden Hariciye'ye rapor yazıldığı görülmektedir (BOA, HR.SFR, 4-330/67).

Bütün bunlardan başka Ramazanda ve kandil gecelerinde tekkelerde bir takım yemeklerin hazırlanması ve ikramların yapılmasının gelenekselleştiği, kurulan büyük ve kalabalık sofraların dini ve manevi coşkuyu artırdığı, paylaşma ve yardımlaşma duygularını güçlendirdiği sufi meşrep bir esnaf teşkilatı olan Ahilikte de görüldüğü üzere “*kapısı, sofrası ve eli açık...*” olmanın ayrıca nefis terbiyesi ve tezkiyesi açısından da önemli bir haslet olarak görüle geldiği anlaşılmaktadır (Çoban, 2018, s. 93). Öyleki bazı dergâhlarda Ramazan iftarlarının menüleri zamanla kalıplaşmış ve bir adet haline gelmiştir. Mesela Tophane Kadîri Dergâhi'nin Ramazan iftarlarında şehriye, mercimek ya da işkembe çorbalarından birisinin bulundurulmasının gelenek halini aldığı kaydedilmiştir (Tosun, 2004, ss. 126-127). Yine bu dergâhta Ramazan ayının son Salı günü iftarda tasavvufi anlamlar da yüklendiği anlaşılan yedi tür yemek hazırlana gelmiştir. Bunların insan için hayati ehemmiyeti olan suyu temsilen çorba, toprağı temsilen et ve sebze, ateşi temsilen pilav ile börek, nesli temsilen pastırmalı yumurta ve nihayet ilahi aşkı temsilen kaymaklı güllaç olduğu kaydedilmiştir (Tosun, 2004, s. 128). Bu zamanlarda tekkelerde zikir ve ayin merasimlerinden sonra da yemek, helva, şerbet, kahve ikramının adet haline aldığı görülmektedir. Nitekim Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde Nakşibendî âyini icra edilen her pazartesi ve cuma günleri fakir ve dervişlere taâmiyye dağıtıldığı (Çetin, 2012, s. 404, 235, 265, 404), İstanbul Kelâmi dergâhında da Cuma günü zikir için gelen misafirlerin çoğu tekkeden ayrılmakla

birlikte kalanlara musafaha ve sohbet esnasında kahve ve akşam yemeği ikram edildiği kaydedilmiştir (Vett, 2017, s.91). Mevlevilerde kandil geceleri herkese fıstıklı, sütlü irmik helvası dağıtılırken, Merkez Efendi Tekkesi'nde pilav üstüne verilen limon, portakal veya karadut peltesi ikram edildiği, nihayet Tophane Kadirî Âsitanesi'nde ise Kadir geceleri çorba, etli ve zeytinyağlı bir yemek ile pilav ve tatlı yapıldığı belirtilmiştir (Tosun, 2004, ss. 125-128). Hacı Kadın, Mehmed Ağa, Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan tekkelerinde de kandillerde, bayramlarda, aşure gününde, Ramazan gecelerinde türlü türlü yemekler hazırlandığı görülmektedir. Mesela Atik Ali Paşa vakfiyesinde cuma günleri ve mübarek gecelerde öğlenleri buğday, akşamları leziz yemekler pişirilmesi, gelen herkese bu yemeklerden ikram edilmesi, öğle ve akşam yemekleri için elli okka et alınması, bunun iki öğüne bölünerek pişirilmesi, Ramazan'da ise etin tamamının akşamları pişirilmesinin istendiği, Koca Mustafa Paşa İmareti'nde de Cuma ve Ramazan gecelerinde onbeş vukiyye yağın yemekler için kullanılmasının şart koşulduğu kaydedilmiştir (Bölükbaşı, 2015, s. 99-100). Aşçı Dede de bağlı bulunduğu Nakşî Halidî dergâhında kandil gecelerinde yemekler ve içecekler hazırlandığını çekilen gülbankların ardından dergâha gelen ihvana ikram edildiğini kaydetmiştir (2006, s. 498-499). Bunlardan anlaşılacağı üzere Tekke ve zaviyelerde Ramazan ile mübarek gün ve gecelere özgü yapılan mutfak harcamaları ciddi bir yekûn tutmaktaydı. Nitekim Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkelerinde günlük yemek masrafı 25 akçe iken Ramazan ve Kurban Bayramlarında bu miktar 150'şer akçeye çıkmaktaydı (Bölükbaşı, 2015, s. 101). Kurulan bu sofralar ve yapılan ikramların tekke ile sosyal çevrenin bütünleşmesinde, tekkede oturan meşâyihin temsil ettiği tarikatın irşat dairesinin genişlemesinde etkili olacağı şüphesizdir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda sûfiler, onların kurumsal yansıması olan tekke ve zaviyeler devlet ve toplum nezdinde teşkilatlı yapıları, dini ve manevi nüfuzları, icra ettikleri görev ve sorumluluklar nedeniyle önemli ve saygın bir konuma ulaşmışlardır. Bu durumun oluşmasında mübarek sayılarak büyük önem verilen, sosyal ve içtimai yaşamdaki hız ve hareketliliği artıran Ramazan ve kandil gecelerinin de etkisi olmuştur. Ramazanlarda tekke ve dergâhların kapılarının başta ihvan olmak üzere halka açılması, meşâyihin hem cami ve mescitlere olan ilgisinin artması hem de bu ay boyunca buralarda vaizlik, hatiplik, ders verme görevi almaları gibi hususlar tekkeden camiye doğru ilişkilerin yoğunluğunu artırmış ve önemli bir propaganda zemini oluşturmuştur. Ramazan boyunca özellikle teravih namazları için cami ve mescitlerin dolup taşması sûfilere irşat vazifesi yanında tarikatların sosyal ağlarını genişletmek için de önemli fırsatlar sunmuştur. Ramazan ayı boyunca iftarlarda, iftar sonrası zikir, ayin ve sohbetlerde ihvan ve muhibbanın ağırlanması tekke ile sosyal ağları arasındaki bağları güçlendirmiştir. Başta önemli geceler olmak üzere bu iftarlara yer yer devlet ricali de davet edilmiştir. Buna karşın bürokrasiden hatta saraydan da meşâyihle iftar daveti yapıla gelmiştir. Tekke ile kamusal alan arasındaki bu ilişkiler hem devlet erkânı ve toplum nezdinde sûfilere itibar kazandırmış, yer yer maddi bir takım ihvanlara kavuşmalarına vesile olmuş hem de kamusal alana doğru onlara bir kez daha tarikatlarını propaganda imkânı sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda din, ibadet, maneviyat ve bir takım sosyal vazifelerden sorumlu addedilen tekke ve zaviyelerin özellikle Ramazan ayı boyunca bu görevi layıkıyla yerine getirmeleri için yöneticiler tarafından gerekli idari, sosyal ve iktisadi önlemler alınmıştır. Yöneticilerin bilhassa Ramazanlarda tekke postunun boş kalmaması, günlük ibadetlerin aksatılmaması yönündeki gayretleri bu alanda sûfilere verilen söz konusu kamusal hizmetin önemine işaret etmektedir. Ramazan, sûfilere bir taraftan yeni istihdam kapıları açarken diğer taraftan da gerek kamusal alandan gerekse halktan gelen zekât, fitre, sadaka, adak, atıyye vb. yardımların artmasına yol açarak onları sosyo-ekonomik olarak rahatlatmıştır. Yine her yıl senelik olarak verilen Ramazaniye adındaki tahsisatlar dergâhların Ramazanlarda bir hayli artan giderlerinin karşılanmasında etkili olmuştur. Ramazan sûfiler için oruç, teravih namazı, mukabele, i'tikâfa girme, Kadir gecesinin ihyası, sohbetler, zikir ve ayinler, Hırka-i Şerif ve türbe ziyaretleri gibi ibadetleri, zengin dini ve manevi hasletleriyle manevi coşkunun olabildiğince arttığı bir zaman dilimi olmuştur. Zira bu ayda sûfiler tarikatlarına özgü usul ve erkâna göre zikir, ayin, dualar yapmış, gelenlere ikramlarda bulunmuşlardır. Bu zengin ve coşkulu manevi ortam şeyh, halife, mürid, muhip ve talip topluluklarından oluşan tekkenin sosyal dokusunu güçlendirmiştir. Çalışmanın Ramazan gibi Müslümanlar için son derece önemli ve özel bir zaman dilimine dair sûfilerle ilgili olarak ortaya koyduğu veriler Osmanlı toplumunda ulema, esnaf, bürokrat ve asker gibi farklı

kesimlerle ilgili de hem Ramazan hem de diğer özel günler için benzer çalışmaların yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Yine bu tarz çalışmaların Osmanlı toplumunun dini, sosyal, kültürel ve ekonomik dokusunun anlaşılmasına, gündelik yaşam pratiklerinin gün yüzüne çıkarılmasına, günümüze kadar yansıyan folklorik değerlerin ve geleneklerin izinin sürülmesine büyük faydalar sağlayacağı anlaşılmıştır.

Yazarların Katkı Oranları

Çalışma tek yazarlı olduğu için yazarın katkı oranı % 100'dür.

Çıkar Çatışması

Bu çalışmada çıkar çatışması oluşturacak herhangi bir husus yoktur.

Kaynaklar

- Ahmed Lûtfî Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi tarihi*. (Çev. Ahmet Hazarfen). İstanbul: Yapı Kredi.
- Ahmet Rasim. (1967). *Ramazan sohbetleri*. (Haz. Muzaffer Gökman). İstanbul: Kitapçılık.
- Aşçı İbrahim Dede. (2006). *Aşçı Dede'nin hatıraları-çok yönlü bir sūfînin gözüyle son dönem Osmanlı hayatı*. (Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Kitabevi.
- Başkurt, İ. (2012). Osmanlıdan cumhuriyete kürsü şeyhliği. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27, 117-145.
- Bayak, C. (1998). *Ahıskalı Haydar Efendi*. (İslam Ansiklopedisi, c.17). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bezci, G. (2018). *Osmanlı toplumunda ramazan kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Bölükbaşı, A. (2015). *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki halveti tekkeleri*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, N. (2012). *Eyüp tekkeleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, M. (2018). Değerler eğitimi ve Ahilik ilkeleri. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1), 87-102.
- Çorum Belediyesi Kent Arşivi. (2009). (Nr. 6, 14, 15, 16), Çorum Şer'îye Sicil Defterleri, Çorum.
- Evliya Çelebi. (1938). *Evliya Çelebi seyahatnamesi (Mısır-Sudan Habeş)* (1672-1680 c.10). İstanbul: Devlet.
- Garnett, L. M. J. (2010). *Osmanlı toplumunda dervişler ve abdallar*. (Çev: Hanife Öz). İstanbul: Dergâh.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlânâ'dan sonra mevlevilik*. İstanbul: İnkılap.
- Günay, H. M. (2007). Ramazan. (İslam Ansiklopedisi, c. 34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündüz, İ. (1984). *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddîn*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Hocazâde Ahmed Hilmi. (1979). *Hadikatü'l-evliya-silsile-i saadât-ı turuk-ı aliyye*. İstanbul: Osmanlı.
- Işık, Z. (2017). *Tekkedeki iktidar-Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal alanda iktidar mücadelesi*. Konya: Çizgi.

- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, (1918, 1922). (Nr. 1745, 1747), Meclisi Meşâyih Müzekkire ve Derkenar Defterleri, İstanbul.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, (1920). (Nr. 1756), Meclis-i Meşâyih Mukarrerât Zabıt Defterleri, İstanbul.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, (1920, 1890, 1895). (Nr. 1769, 1770, 1772), Tekke ve Zaviye Defterleri, İstanbul.
- İyiyol, F. (2010). *Boşnak halk kültüründe Türk tekke-tasavvuf geleneğinin izleri*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karabulut, N. (2005). *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi*. Gümüşhane: Gümüşhane Belediyesi Kültür.
- Kuşeyri. (1978). *Tasavvufun ilkeleri (Risale-i Kuşeyri)* (Çev. Tahsin Yazıcı c.1). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Lewis, R. (2009). *Osmanlıda gündelik yaşam* (Çev. Adile Runa Orhunsoy). Ankara: Alter.
- Lady M. (2009). *Şark mektupları* (Çev. Asude Savan). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Mevsim, H. (2009). *Bulgar gözüyle Bursa*. İstanbul: Kitap.
- Mümtaz S. S. (1948). *Tarihimizde hayal olmuş hakikatler*. İstanbul: Hilmi.
- Nerval, G. (2017). *Doğu'da seyahat* (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi.
- Ösen, S. (2011). *19. Yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum hayatında mevlevîlik*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf Efendi. (2006). *Sefîne-i evliyâ* (Haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, c. 1-5). İstanbul: Kitabevi.
- Övüç, E. (2022). *Üsküdar tekkeleri örneğinde devlet tekke ilişkileri*. Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Özervarlı, M. S. (2001). *Kadir gecesi* (İslam Ansiklopedisi, c. 24). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, M. C. (2018). *Bir İstanbul tarikatı cerrâhîlik-pîr nûreddin-i cerrâhî ve cerrâhî tarikatı*. İstanbul: Ketebe.
- Ramazaname. *1826 yılından Ramazan manileri* (Haz. Amil Çelebioğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Seetzen, U. J. (2017). *İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk (12 Aralık 1802-22 Haziran 1803)* (Çev. Selma Türkis Noyan c. 1). İstanbul: Kitap.
- Şener, M. (2001). *İ'tikâf* (İslam Ansiklopedisi c.23). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şihâbuddîn Sühreverdi. (2010). *Gerçek tasavvuf (Avârifü'l Meârif)* Çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), (1795). (Yer Nr. 61-3657), Ali Emiri Selim III, İstanbul.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1842). (Yer Nr. 336/17095; 377/19114), Cevdet Evkaf, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1808). (Yer Nr. 79/3976), Cevdet Saray, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1891). (Yer Nr. 149/26), Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1893). (Yer Nr. 18-42), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1912). (Yer Nr. 84-21), Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1890). (Yer Nr. 4-330/67), Hariciye Nezâreti Sefaret Belgeleri, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1898). (Yer Nr. 61-53), İrade Hususi, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1832). (Yer Nr. 12861), Maliye'den Müdevver Defterler Tasnifi, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1886). (Yer Nr. 91-2), Maliye Nezareti Milli Emlak, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1910). (Yer Nr. 137-33), Meclis-i Vükela Mazbataları, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1805). (Yer Nr. 247-88/102), Topkapı Sarayı Müze Arşivi, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1893). (Yer Nr. 4-52), Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1893). (Yer Nr. 11-38), Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı, İstanbul.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (1908). (Yer Nr. 486-136), Zabtiye Nezareti Evrakı, İstanbul.
- Tosun, N. (2004). Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 123-135.
- Taşköprülüzâde. (2007). *Osmanlı Bilginleri-eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Çev. Muharrem Tan). İstanbul: İz.
- Uzun, M. İ. (2007). *Ramazan, kültür ve edebiyat* (İslam Ansiklopedisi c.34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Vett, C. (2017). *Dervişler arasında iki hafta* (Çev. E. Cebecioğlu-S. Darcan Çiftçi) İstanbul: Kaknüs.
- Yahyâ Âgâh Efendi. (2020). *Tarikatlarda merasimler (nakşbendiyye, kâdiriyye, zenbûriyye)* (Haz. Yunus Emre Özer). İstanbul: İnsan.

Extended Abstract

Introduction

In lunar calendar, Ramadan is the ninth month and it follows the month of Sha'ban. Ramadan is a sacred and blessed in the eyes of Muslims because it is the month in which the Qur'an began to be revealed, fasting was made obligatory, and it is the only month in which its spiritual value is emphasized in the Qur'an. Based on this religious and spiritual importance, the month of Ramadan had a significant impact on the social life of the Ottoman society. The spiritual climate brought about by Ramadan and the mobility and changes experienced in daily life have all led to the formation of customs and traditions that have been shaped over time and have been kept alive for centuries. These traditions have become so effective that a Ramadan folklore has emerged that extends to almost every area of social and cultural life, from literature to art. These profound and far-reaching effects of Ramadan must have become more obvious and stronger for Sufis as they were integrated into many aspects of Ottoman society thanks to their religious, spiritual and mystical nature.

Purpose and Method

This study has been conducted to reveal the effects of Ramadan on the spiritual and mental states and daily practises of Sufis; the meaning and nature of practises that have been formed by Sufis during Ramadan and turned into traditions over time; the effects of Ramadan both within the lodge and on the relations between the lodge and the social environment around it; the reflections of the lodge and on its religious, spiritual, social and economic structures.

Since the present study is related to the distant past, it was carried out by scanning the sources, collecting the data, analysing it with an analytical approach, and comparatively evaluating the findings obtained from the sources such as travelogues and memoirs, especially with a subjective character, with analysis and criticism methods. The research has been prepared under three headings that both enable to discuss problems and complement each other. These headings are: the nature of the relations developed by the Sufis with the social environment during Ramadan; the effects of this month on their socio-economic life; the effects on their religious and spiritual lives.

Materials used for the study are archive documents, chronicles, travel books that provide important data about the daily life of the period, religious, national, local, social and cultural life, memoirs and works written by Sufis.

Discussion, Conclusion and Recommendations

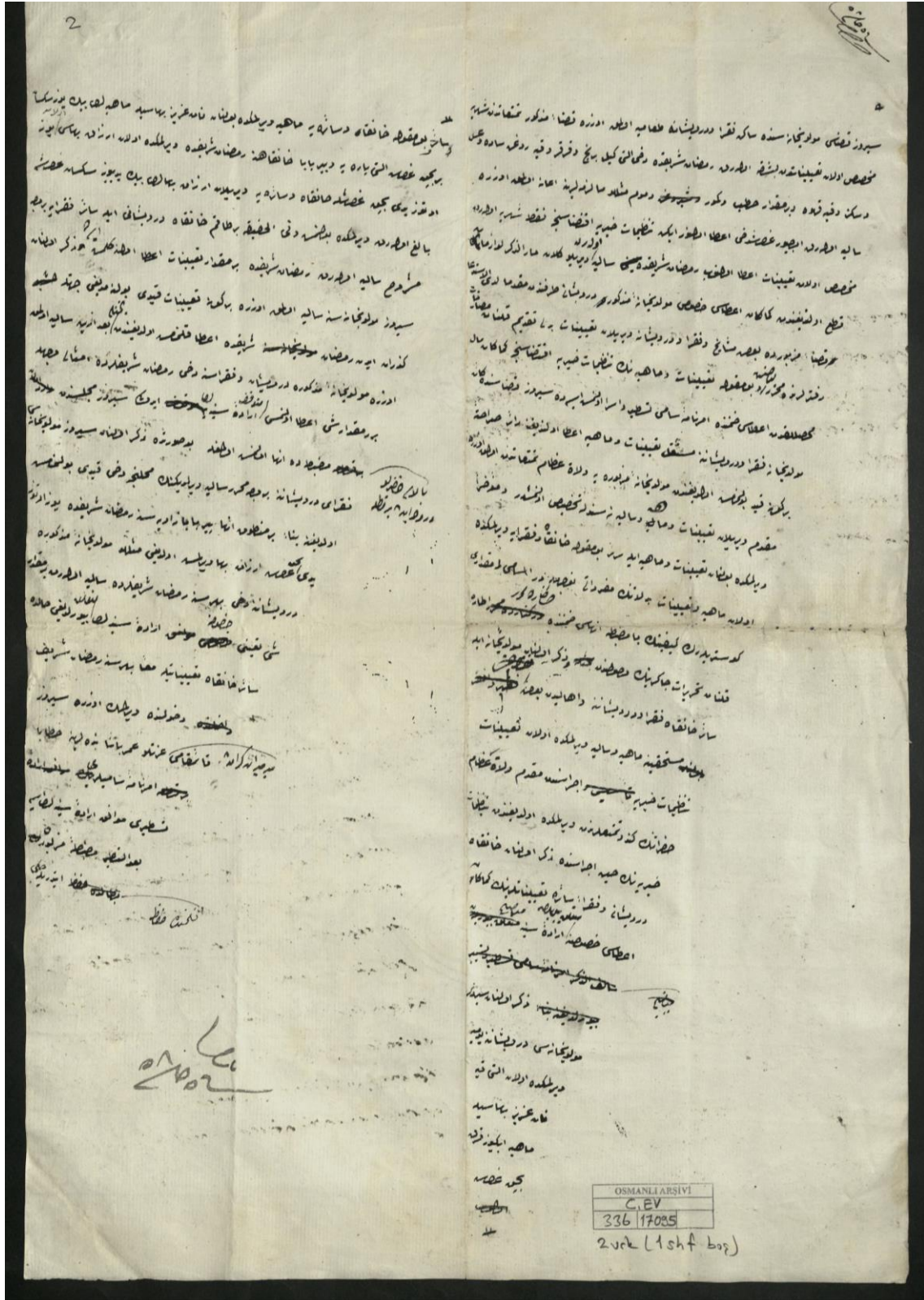
The Sufis and their institutional reflections, dervish lodges and zawiyas, reached an important and respected position in the Ottoman Empire due to their organized structure, religious and spiritual influence, and duties and responsibilities before the state and society. Another important reason for them to reach this position was the effect of Ramadan and religious nights, which are deemed to be blessed and given great importance and enhance the speed and activity in social life. During Ramadan, the doors of dervish lodges were opened to all people, especially the members of the Ikhwan (sect members), the interest of the sheikh to both mosques and masjids increased, and the fact that they were appointed as preachers and teachers in these places during the month increased the intensity of relations from the lodge to the mosque and created an important propaganda ground. During the month of Ramadan, people used to fill mosques and masjids for tarawih prayers. This situation provided important opportunities for the Sufis to expand their social networks as well as the duty of guidance. During the month of Ramadan, important people were hosted at iftars, and they stayed after iftar for rituals and conversations. These social activities strengthened the ties between the lodge and the people. From time to time, state dignitaries were also invited to these iftars, especially on important nights. On the other hand, sheikhs also received iftar invitations from the bureaucracy and even the palace. These relations between the dervish lodge and the public sphere both gave the Sufis prestige in the eyes of the state and the society,

helped them to receive some material blessings from time to time, and provided them with the opportunity to once again propagate their sect towards the public sphere.

While the Sufis gained new employment opportunities during Ramadan, they were relieved socio-economically with the increase in aid such as zakat, fitra, alms, votive and atiyya from the public and the public. The annual allocations called Ramadaniye were also effective in meeting the expenses of the convents, which increased considerably during Ramadan. Worshiping and activities such as fasting, tarawih prayers, repentance, Qadr night, conversations, dhikr and rites, visits to the Sacred Cardigan and shrines highlight rich religious and spiritual characteristics and it was a time period for Sufis to increase spiritual enthusiasm as much as possible. This rich and exuberant spiritual environment strengthened the social fabric of the lodge, which consisted of sheikh, caliph, disciple and aspirant communities. More active participation in the social life that Ramadan provides to the Sufis has increased their impact on the society and paved the way for the dervish lodges and their sheikhs to become a center of attraction in many ways. Undoubtedly, this situation enabled the dervish lodges to be strengthened socially and economically. On the other hand, this situation increased the prestige of the Sufis in the public arena and in the eyes of the state.

In conclusion, the findings of this study related to the relations between Sufis and a significantly spiritual month such as Ramazan have revealed the need to conduct a similar study for different social circles in the Ottoman society such as scholars, tradesmen, bureaucrats and soldiers. It has also been understood that such studies can help to understand the religious, social, cultural and economic patterns of Ottoman society, to reveal the daily practises of the time and to follow the traces of folkloric values and traditions that have existed to this day.

EKLER

C.EV.00336.17095.001

Ek-1: Siroz Mevlevihane'sine aylık verilen tayinattan başka, yıllık Ramazaniye verilmesi hususlarına dair 5 Cemaziyelevvel 1258 (14 Haziran 1842) tarihli bir vesika (BOA. C.EV. 336/17095).

مجلس شیخ اعظمین امیر اکووسلیم و باندرم درگاهان یوست نشین حافظ زلیف وسیع و فی الدین افندیلر مقدمات حسب الایجاب
اعضال قدر غفور بشیر احمد کورنیان لر دم اوزینه مومی الهام برینه مرکز اوز خودترو موی صفتیه یست و فرغ کتندار
یوست نشین احمد و علم عالم و کمال الدین افندیلر تعیین کتندار معلوم معالجی و موی کتندار یوست نشین اوزینه مجلس
اعظم رمضان یوسفه مابین هاید ملانیه افطار کتندار بعد الافطار عطیه سینه خباب خلافتیه ایام سرد افطار یوست نشین
در رمضان یوسفه مابین هاید ملانیه افطار کتندار بعد الافطار عطیه سینه خباب خلافتیه ایام سرد افطار یوست نشین
کتندار لازم کلمه معلومات اعظم راز کتندار یوست نشین موقوفه یوست نشین اوزینه
صحة

در رمضان یوسفه مابین هاید ملانیه افطار کتندار بعد الافطار عطیه سینه خباب خلافتیه ایام سرد افطار یوست نشین
کتندار لازم کلمه معلومات اعظم راز کتندار یوست نشین موقوفه یوست نشین اوزینه

Ek-2: Meclis-i Meşâyih üyesi şeyhlere Ramazan ayında atıyye verildiğine dair 7 Ramazân 1338 (25 Mayıs 1920) tarihli bir belge (Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 2/1769, 1-222).